

J. M. Etxeitaren *Jaioterri Maitia* (1910): Ardibasotik Ardibasorako joan-etorria

Ana M. Toledo Lezeta

Deustuko Unibertsitatea. Euskaltzaindia

Euskararen militante moduan burututako eleberri bezala aurkezten du Etxeitak *Jaioterri Maitia*. Gehitzen dion “berbaurre” laburraren bukaeran dioenez: “al dabenak al daben euskera garbijenaz argitaratzen badoguz irakurgeta ta ipuin onak, beteko dogu euskera maitia garbitzeko ta zabaltzeko daukagun egipidia”¹. Horra hor bete nahi lukeen helburua. Halaber, xede moralizatzailea duen kontakizuna da, “irakurgeta ta ipuin onak” horrek aditzera ematen duenez.

Gauza jakina da euskal kontakizunak letretan egindako ibilbide historikoa ahula dela. 2004. urteraino ezezaguna izan den Lazarragak XVI. mendean idatzitako eskuizkribuaren zati den artzain-kontakizunaren ostean, egun esku artean daukagun dokumentazioaren arabera, isiltasuna XIX. mende arte. Argitalpenek erakusten dutenez, XVIII. mendeko Neoklasizismoak literaturari eskatutako erabilgarritasunaren bereizgarriari eutsiz, jorragai estimatua izatera iritsiko den alegiaren barrutitik helduko zaio berriro kontakizunari. *Ipuin onak* (1804) izenburupean plazaratzen du Bizenta Antonia Mogelek, Esopo alegiagilearengandik euskaratutako alegiak eta osaba zuen Juan Antonio Mogelengandik hartutakoekin osatutako liburua. Liburuaren izenburuak iragarritakoa gisa honetan laburbil daiteke: “ipuin” izenak, kontakizunaren esparrura igortzen du, “on” nolakotasun adjektiboak, bere aldetik, ipuinon ezaugarri didaktikora.

Etxeita ere ildo horretan kokatzen da, aipatu hitzaurrean euskara garbitu eta zabaltzeko eginkizunerako “irakurgeta ta ipuin onak” kaleratzea galdegiten duenean. Haren iragan hurbilak ibilitako bidea zen, berriz ere, kontakizunak idazten hasi zirenean, hiru mende luzetako isilaldiari amaiera jarritz. Etxeitak ez du hautsiko ordu arte jorratutako kontakizun urriek adierazitako mundu-ikuskerarekin, aitzitik, bete-betean bat egingo du.

1 Etxeita, Jose Manuel: *Jaioterri Maitia* (1910). In Sarriugarte, Iñaki (Ed.): *Jaioterri Maitia*, Bilbo: Labayru Ikastegia, 1988, 43. Aipu guztiak edizio horretatik egingo dira.

Honela bada, euskal kontakizun argitaratuaren hastapenetan gaude. J. I. Ferrerasen esanetan,

en un novelar, sin una producción de novelas, sin un grupo de novelistas, sin una industria editorial y sin un público, no nacen, no pueden nacer títulos de excepción, obras importantes.²

Eleberri bikainak sortzeko nahitaezkotzat jotako baldintza guztiak falta zaizkio euskal eleberrigintzari, gutxienez, XIX. mendearen hondarretik XX. mendearen erdi ingurua eta guzti ondo pasa arte: ekoizpena oso urria da, eleberrigile-talde bati buruz hitz egitea neurrigabea, argitalpen-industria bat eta publiko-irakurle bat, amets hutsak.

Euskararen iraupena kolokan sumatzen dute. Kontakizunei erantsitako hitzurre gehienek hizkuntzaren beharrezanekin zuzitzen dute lantegiari ekiteko zioa. Bidenabar euskaldunaren portaera arautzeko bitarteko ere bihurtu zituzten. Hizkuntza indartzeko lanabes moduan aurkeztutakoa, euskaldunaren jokabidea arautzeko ere erabiltzen dute, ereduzkotzat daukaten balore-sistema gordetzen eta urratzen dutenen artean, sariak eta zigorrak banatuz. Hala egingo du Etxeitak ere, garaikide zituen kontakizunen egileen asmoekin bat eginaz.

Baina, gatozen *Jaioterri Maitia* aztertzeraz. *Jaioterri Maitia* iturri desberdinetako ekarriez baliatuz ontzen du eta, ondorioz, seguru asko, Etxeitak berak jarritako “irakurgeti ona” horrekin testuak biltzen zuena iragartzen asmatu zuen. Nolakotasun adjektibo bakarra egozteaz, “on” litzateke aukerakoena; izan ere, hainbat kontakizun-motetako osagaiak bereganatuz, hobesteko eta gaitzesteko diren jarraibideak erakusteko eran antolatzen ditu.

Badu zorrik artzain-literaturaren generoarekin. Artzainak ditu pertsonaia nagusi. Ehiztari eta nekazarien artean, artzaina da denborarik eta egokierarik gehien duena kantuan aritzeko. Etxeitaren eskutik bizitza hartzen duten artzainek, artzaintza lanbide dutenean ez ezik, nekazaritzan dihardutenean ere, artzain-kantak kantatzea dute jostaketa nagusi. Hori bai, nekazari diren garaian, artzain zirenean eguneroko gozamen-eragile zutena, igande-arratsaldetara murriztu behar dute.

Artzainen musika zaletasuna literatur genero honen oinarrietan bertan dago. Margolaritzak berak ere hala atzeman du, artzaina margotzean, ezaugarri bereizgarri

² Ferreras, Juan Ignacio, 1973, *Los orígenes de la novela decimonónica (1800-1830)*, Madrid: Taurus Ediciones, 307.

legez, musika-tresna eman dioenean. Alboka da *Jaioterri Maitiako* artzainen musika-tresna.

Kontakizun berean bertsoa eta hitz laua batu ohi ditu artzain-liburuak. Artzainen bertsoetako gai nagusia maitasuna izanagatik, berez, ez da bakarra. Bertso hauetako ahotsen kopurua ere aldakorra da: kantua bakarrizketa moduan emateaz gain, elkarriketa ere bihur daiteke. Etxeitak ere bertsoa eta hitz-laua erabiltzen ditu. Eleberriratzen dituen bertsoak aipatu aldaeretara zabaltzen dira: gai desberdinak, dela bakar batek, nahiz taldekideek kantatuak, dela biren artean kantatuak taldekideek erantzuten dutela...

Artzainak behe-mailako gizarte-klasekoak ziren eta Erdi Arotik Virgilioren *Bucólicas* izana zen mota horretako idazlanik nabarmenena. Estilo apalaz baliatzea eskatzen zuen aldetik, apaindura errazaz hornitzen zenez, erretorikak halakotzat jotako figuretan aurkitzen zituen berbaldia dotoretzeko bitartekoak. *Jaioterri Maitiako* artzainak ere behe-mailako gizarte-klasekoak dira, nahiz eta istorioaren amaieran eskuratuak dituzten ondasunen errentek erosotasunez bizitzea bermatzen dien.

Sei artzain aurkezten ditu Etxeitak bigarren kapituluan, bakoitzaren adina eta ardurapean zuen artaldearen kopurua zehaztuz. Artzain horiek dira, Ardibasoko Jule, Tomas, Amele, Sabas eta, Agaton eta Martin anaiak. Azken kapituluan, artzainok elkarrekin jarraituko dute, hildako Agatonen anaia Martinen hutsunea, Agatonen emazte Genarek betez. Martin idi batek hil zuen gertaera erabakigarriak hasi baino lehen.

Jaioterri Maitiako artzainek alboka jo eta artzain-abestiak abesten dituzte.

Sabasek jotzen eban ederto alboka-soñuba, ta beti soñu jotzen juaten zan ardiakaz mendirutz zein etxerutz. Agaton-korkotxek erantzuten eutsan urrunetik beste alboka bategaz, ta zantzoka ta barreka, gogaldi onakaz, juaten ziran euren artaldiak eruatera baxotxa bere tokira. Sarri batu oi ziran artzañok, alboka-soñuban jantzalditxu batzuk egitera. (47)

Albokarijok jotzen ebenian soñu ezaugarri bat, artalde guztijak asten ziran etxerutz juaten; eta artzañak abesauten ebezan, artzain-abestijak esaten eutsezan abesti batzuk. (49)

Horiek horrela, Ardibasoko artzainak alboka-soinuaz eta artzain-abestiez egunero gozatzen dute, besteren artean, artzainaren bizimoduaz diharduten Sabasen aititak asmatutako abestiak abestuz, abenturarako deia heltzen zaien arte. Dei horri erantzunaz, ohikotasunetik aldendu eta, sortzen zaizkien eragozpenak gaindituta jaioterrira itzultzen direnean, artzain-abestiak abesten jarraituko dute:

Abesauten ebezan, lenagoko eurak asmauriko koplak; eta ganera, Agatonek oraintsu asmauriko urrengo dagozanak. (226)

Kontakizunak aurrenik jasotzen duen artzain-kantaren eta azkenaren artean beste bertso batzuk tartekatzen dira, direla Sabasek Ardibasotik agurtzeko ondutakoak, direla Agatonek, beren arteko harremanen gorabeherak kontatuz, ezkontza-hitza emana zion Marte gazta-saltzaileari paratzen dizkionak, direla Sabas eta Jule Ameriketatik Ardibasora itzultzean kantatutako “Etorrerako agurrak”, direla Tomasek, Agaton eta beren sendiekin Ardibasorantz dakartzan itsasontzian, asmatuiko koplak.

Sabasek Ardibasotik agurtzeko kantaturikoak, agurra eragin duen zioarekin hasten eta ixten dira. Tartean agur esaten die artzain-lagunei, ardiei, inguruari, bizimoduari (alboka jotzea eta artzain kanta gozoak berariaz aipatuz), herritarrei...

Agatonek mamitutako koplek, Marteren ezkontza-kontuak dituzte kontagai. Nola elkarri ezkontza hitzartuta zeukatenean, Ameriketatik etorri zitzaion lehengusua bereganatu nahian, luzaroan eduki zuen ezkongai baztertuta Martek eta, nola bazterketa-aldi horretan Agaton Genarerekin ezkondu zen, lehengusuak senitartekoan arteko ezkontza desagokizat jotzen zuelako, Marterekin ezkontzea arbuiatzen zuen bitartean.

“Etorrerako agurrak”, aurrekoetako bakarrizketa elkarrizketarengatik ordezkatzeko du; izan ere, Sabas eta Julek kantaturikoei, Sabasek eta Julek bakarka eta artzainek erantzun gisa kantaturikoak batzen zaizkie. Sabasek bakarka kantatutakoetan, Ameriketara joateko arrazoiekin abiatu eta, Julerekin topo egitea nola izan zen azalduko du. Gero, Julerekin batera, beren ezkontza arteko jazoerarik garrantzizkoenak kontatuko ditu.

Tomasek asmatuiko koplek ahalik eta arinen jaioterrira heltzeko gogoaz dihardute.

Artzain literatur generoan dute jatorria pertsonaia nagusien lanbide, soinu-tresna jotze eta abestiek eratutako giro alai eta idilikoak, naturaren ikuspegi geldia eta baketsua adierazteak... Formaren ikuspuntutik, berriz, bertsoaz eta hitz-lauaz baliatzeak, estilo apala erabiltzeak...

Bestalde, gogarazi daiteke, artzain-kontakizunak ez zirela Errenazimenduan fosilduta geratu, beste zentzu eta izendapenekin jarraipena izan zutelako. Tonu idilikoko baserri edo nekazari giroko eleberria artzain eleberriaren oihartzun litzateke.

Artzain literaturaz ez ezik, abentura-eleberriaz ere elikatzen da Etxeita. Zenbait artzainen Ameriketarako joanaldi batzuk isildu izanagatik, itzulera guztiak kontatzen ditu. Beti arriskutsuak diren joan-etorri hauei, bahiketa, gudu, atxiloketa eta abar gehitzen zaizkie. Ataka gaiztoak bizitzen dituzte, azkenean, beti onik irteten badira ere. Arrisku eta misteriorik ez da falta. Gainera, nahiz eta, pertsonaien kontakizun eta artzain-kanten txertaketak jazoeren kontaketa haria eten, ekintza da nagusi *Jaioterri Maitian*.

Eleberri historikoaren ukituren bat ere izan dezake, gertaerak garai historikoaren argitan behatzera hurbildu ere ez egin arren. Mexikoko Berakruzen 1728 urteko ekainaren 24an datatzen du Basterretxe'tar Agaton-ek Basarte'tar Tomasi igortzen dion gutuna. Ia bi mendetako tartea dago istorioa idazten den eta bertan kontatzen direnak jazo ziren garaiaren artean: mende bat eta beste baten hiru laurdenak. Ez dago beste datarik, ordea. Gudu bat ere aipatzen da; horixe, aipamena baino ez; izan ere, ez zeintzuk osatzen duten alderdi bakoitza azaltzen da, ez zerk aurka jartzen dituen, ez lehiak hartzen duen zabalera, ez noizko gudua den... Datu bakar bat ere ez. Hortaz, kontatzen dituen gertakizunak berauen idazketaren orain aldiarekiko urrun samar lekutzen dituen aldetik soil soilik letorkioke aipatu eleberri historikoaren ukitua: idazketaren eta kontagai diren ekintzen garaiak bereizten dituen denbora-tarte luzearengatik, hain zuzen ere.

Hitz batez, istorioa ez da kokatzen denboraren ardatzean. Ez da bakarrik kontatzen diren gertaeren garaia ez dela batere aztertzen, ez orduko Euskal Herriko edo Mexikoko giroaz ez dela inolako hausnarketarik egiten, baizik eta istorioa denbora mugagabe batean garatzen dela. Data jakina daraman gutuna jaso arren, gertaerak ez dira harilkatzen data horrekiko harremanean. Kontatutako istorioak zenbateko iraupena izan dezakeen sumatu ahal izateko aukerarik ere ez du eskaintzen. Atentzioa ematen du, nola denbora mugagabe batean burututako jazoerez diharduen kontalariak sarritan jakinarazten duen egindako elipsiari dagokion iraupen zehatza. Elipsira jo duela adierazteaz gain, zenbat denbora barneratzen duen zehazten du. Pertsonaia jakinak gauzatutako ekintza baten eta hurrengoaren artean zein denbora-tarte igaro den

zedarritzeko lanari gogotsu heldu izanagatik, denbora-erreferentzia hauek ez dute ahalmenik denboraren ardatzean mugarriak jartzeko: elipsiak markatzeko baino ez dute balio.

Artzain-lagunen ezkontzen gorabeheretatik, artzainon diru aurreztetatik, sorterriminetatik at gelditzen den ezerk ez du erakartzen kontalariaren interesa. Irabaziez arduratzea ezinbestekotzat ere jo daiteke, jaioterrira itzultzea amets dutenei buruz ari den neurrian, baita igande arratsaldetan batzen zirenean artzain-abestiak abesten zituztela errepikatzea ere, zeukaten sorterrimina adierazteko, baina, horrenbesteraino bildu du gune horietara arreta istorioaren amaieran garrantzizko bihurtuko zaizkion beste kontu batzuen aurrekarietzat ez duela gorde tokirik eta, magilaria bezala, faltan botatzen duena kapelatik atera beharrean aurkitzen dela, bere kontakizunaren logika bera unereren batean hautsiz. Esaterako, Tomas eta Amelek hiru urteko alaba zutela esan ondotik, hurrengo agerreran, izen propio batez jabetzeaz bestalde, ezkontzera doala eransten du. Ardibasoko artzainon alaba Justek, jaioterrimina duelako ezkontza-tratuan Euskal Herrirako etorreren maiztasuna hitzartu nahi du, Euskal Herrian jaiotakoa ezin izan daitekeenean, ezta inoiz Euskal Herrira etorritakoa ere. Justeren guraso Tomas eta Amelek Julerekin topo egin zutenean, hau gaixo zeuden Ardibasoko artzain-lagunak artatzera bidaltzean, beste berri batzuen artean, zortzi hilabete zeramatzatela ezkondu jakinarazi zioten. Ez haurdunaldirik, ez haurrik aipatzen dute. Beraz, Juste ezin izan Euskal Herrian jaiotakoa.

Teknikeri dagokienez, koordenatu narratiboen erabileraren ikuspuntutik ipuinetik eleberritik baino hurbilago legoke *Jaioterrri Maitia*. Pertsonaien ekintzak leku-denborazko koordenatu zehaztugabeetan garatzen dira: ezer gutxi xehatzen da gertalekua, batere ez, denbora. “Bein-batian” (52, 98, 105, 113, 152) erako adierazpenari, antzeko mugagabetasun-maila erakusten duten esamoldeak gehitzen zaizkio: “Luzaro ibilli ziran” (65), “Urtiak jua, urtiak etorri” (66), “illunabarrian jua zan baten” (68), “egunak, astiak eta illebetiak juaaz” (72), “Zapatu asko igaro ziran” (90). Elipsiaren iraupena neurtzen duenean ere, ez du balio denboraren ardatzean mugarriak jartzeko. Gainera, matazaren gorabeherak gailentzen zaizkio pertsonaien azterketari. Ez hori bakarrik: ipuinak, heroiaren abentura kontatzen duen ipuin tradizionalak behintzat, oso bereak dituen ezaugarriez baliatzen da, hala nola jazoera

harrigarriaz³... Gertagaitzak diren gertaerak metatzen ditu eta kointzidentziak pilatzen. Horrek ez du esan nahi errealtatean oinarritzen ez denik, baizik eta bizimodu arruntekoak diren gaiez aritzeko osagai harrigarrietara jo duela. Propp-ek *Morfología del cuentoren* segidan eman zuen “Las transformaciones de los cuentos maravillosos”en esan bezala,

El cuento maravilloso, (...) es relativamente pobre en elementos que pertenezcan a la vida real. (...). No podemos resolver el problema de la relación entre el cuento y la vida corriente más que a condición de no olvidar la diferencia entre el realismo artístico y la existencia de elementos que provienen de la vida real (161).

“Bizkaiko euskeraz iratziriko Irakurgetia” ipini zuen izenburuaren azpian. “Irakurgeti” hitzarekin egun eleberri deitzen duguna izendatzen zuten. Luzerari begira eleberri legez aurkeztu bada ere, ez horrenbeste, istorioa testura eramateko moduaren aldetik, erantsiko nuke.

Heroiek denbora mugagabe batean bizi dituzten abenturek aldaketak ekarriko dizkiete: familia sortu, emigratu, irabaziak hobetu eta itzuli. Dena den, familia osatzeari dagokionez, senar-emazteek eratzen duten guneaz soilik dihardu; izan ere, Sabas eta Jule seme-alaben guraso direla ez du ezagutzera ematen itzultzeko itsasontzia hartzera doazen arte. Aipamen bakarra da, zeren eta ordu arte ezkutuan gordetako datuak isilpean jarraituko du aurrerantzean ere: memento horretan baino ez dira aipatzen. Antzera jokutzen du gainerako artzainekin ere. Tomas eta Amelek Juste ez zutela alaba bakarra lehen eta azkeneko aldiz bueltarako unean adieraziko du. Gauza bera gertatzen da Agaton eta Genareren seme-alabekin.

Tomas eta Amele, Agaton eta Genare, senar-emazteek itzulerarako prestakuntzei ekiten dietenean, magilariak kapelatik aterako lituzkeen bezala ateratzen ditu kontalariak bikote horien seme-alabak.

Mexikon dauzkaten etxaguntzen etorkizuna ziurtatzeko beharrean dira itzuli baino lehen. Eginkizunari aurre egiteko, ordurako Ameriketako ibilerak amaituta, berriro Ardibaso bizileku zuen Sabasi idazten dioten gutunak eskaera bat jasotzen du: joan daitezela Mexikora Tomasen anaia Silbester eta Juleren neba Baleren, zeuzkaten

3 Gisa honetan mugatzen du V. Propp-ek ipuin harrigarria: “Se puede llamar cuento maravilloso desde el punto de vista morfológico a todo desarrollo que partiendo de una fechoría (*A*) o de una carencia (*a*) y pasando por las funciones intermediarias culmina en el matrimonio (*W*) o en otras funciones utilizadas como desenlace. La función terminal puede ser la recompensa (*F*), la captura del objeto buscado o de un modo general la reparación del mal (*K*), los auxilios y la salvación durante la persecución (*Rs*), etc.” Propp, V., 1977, *Morfología del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 4. argitalpena, 107.

etxaguntzen ardura hartzera. Hala, Mexikorako bidean jarri ziren ordu arte izen propioz izendatu gabe zituen bi gazteak. Urtebetera, jada bere egitekoez jabetuta daudenean, Sabasen gutuna iristen da esanaz guraso eta senideek nahi zutela, Ardibasora itzultzeko zirenak bidaia hasi aurretik, Baleren Agatonen alaba Aurerekin ezkontzea eta Silbesterrekin ezkontzeko Ardibasotik bidaliko zutela Juleren ahizpa Miren. Hortxe jakinarazten du Agaton eta Genarek Aure izeneko alaba bat behintzat bazeukatela. Baita Julek Miren izeneko ahizpa bat ere. Ezkontza hauen eta Justerenaren ostean, “Tomas ta Agaton euren emazte ta seme-alabakaz ontziratu ziran” (208). Horra seme-alaben agerrera bakarra, aurrerantzean ez baitute besterik izango, ez ontzian bizi izan zituzten gorabeheretan, ez gorabehera horietako bat dela eta Londonen egiten duten egonaldian, ezta Ardibasora iritsi ondorengo kontuetan ere. Mexikon irabazi dituzten ondasunen kudeaketa erabakitzeke eretian, berriro magilari bihurtzeko premia du: ordu arte zeharo ezezagun edo izen propioz izendatu gabe zeuzkan pertsonaiak aurkezten ditu.

Ezohiko gertaeraren maiztasunak, gertaera harrigarriarenak, kointzidentzien pilaketak, bat-batean pertsonaia berriei sarrera emateak eta abarrek garamatza ipuinetik eleberritik baino hurbilago atzematera. Baita ereduzkotasun-balioa duen eredu narratiboa izateak ere, ipuin harrigarri tradizionalako hartzaileari irabazi moralak eskuratzen zaizkion bezala, *Jaioterri Maitiakoari* ere helarazten zaizkio. Nahiz Etxeitaren eleberriaren morfologiak, nahiz eraketarekin jarraibideak hobestek seinalatzen duten ildo da. Guzti horrengatik, hain zuzen ere, iraganbide-erritua oinarri izan dezakeen istorio moduan irakurriko da gaurko saio honetan.

1. Iniziazio-erritua

Iniziazioa klan-sistemaren erakunderik bereizgarrienetakoa da. Erritua pubertarora ailegatzean ospatzen zen. Ospakizunarekin gaztea tribuko partaide egitean, komunitateko benetako kide bihurtzearekin, ezkontzeko eskubidea beretzen zuen. Horra errituaren eginkizun soziala.

Iniziazioaren aldia ipuin harrigarriaren oinarri zaharrena da⁴.

4 “el ciclo de la iniciación es la base más antigua del cuento maravilloso”. Propp, V., 1981, *Las raíces históricas del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 3. argitalpena, 524.

Iraganbide-errituak gizabanakoek mamitzen dituzten aldaketa-prozesuei lotuta daude. Antzinako gizarteetan inimizio-errituak gizabanakoa bizitzako aro desberdinak igarotzera laguntzen zuten osagai sinbolikoak ziren: ezaguna denetik irten eta ezezaguna denaren atarian barneratu, beste egoera batera iristeko. Ezaguna zuena atzean laga eta ezezaguna duen barrutian sartzean, hasten du heroiak bidaia.

Artzainen sentimenduen iratzartzearekin abiatzen da berariaz mataza dena:

Urtiak jua, urtiak etorri, ezagutu zan Jule ta Sabasek alkarri eutsen maitetasuna, ta baita Amele ta Tomasek be. Ganera esaten zan Agaton-korkotx be, Beterriko neska gaztai-saltzalle bategaz ebillela ezkontza asmuetan. (66)

Abenturarako deia jaso dute Ardibasoko artzainek. Sabasekin ezkontzeko baimena ukatuko diote Juleri gurasoek. Oztopoa Sabasen gizarte-klasean dakusate: otseina da. Bestalde, Julek badu eskaintza hoberik: Karlos indianoa. Julek, gurasoen debekuari men egitearekin batera Karlosekin ere ez dela ezkonduko gaineratzen die, ekandu txarrak dituela argudiatuz. Horrela, ohikotasunetik bereizi eta frogen aldira igarotzen dira Jule eta Sabas.

Ipuin harrigarriaren korapiloak heroiaren ezbehar bat eta etxetik irtetea dakartza. Gurasoen etxea laga eta, gaixo zain joan zen Beterriko gaixo-etxe batera 22 urteko Jule gaztea. Egun batean gaixo-etxeak pairatutako sutearengatik, gaixo-etxea desagertzearekin, gaixo-zainak ere urundu ziren. Gaixo-zainak aldendu zirenean, alboka jo eta artzain-abestiak kantatzeko gogoia amaitu zitzaizkion Sabasi. Sei hilabetera Mexikoko Berakruzera emigratzeko aukeraz baliatuz, harako bidea hartu zuen, zeukan bezala bihotza hilik edukita, ez zuelako adorerik Ardibason segitzeko. Agurrerako moldatu zuen bertsoan, lehen ahapaldiko azken bi bertso-lerroetan, “Urrunera narube / Neure naigabiak” (79) aitortu ondoren, azken ahapaldia, Jule agurtzeko gordetzen du, zergatik jarri zen gaixo-zain galdetuz eta betiko maitasuna aginduz.

Bihotza hilik zeukan. Errituan ere, haurra hil eta gizon berri moduan pizten zela uste zen.

Beterriko gaixotegia errez gero, Juleren arrastoa galdua zuen Sabasek, bi urte etxaguntza batean lanean zeramatzanean, Mexiko hiriko ospitalean aurkituko du. Lantoki zuen etxaguntzakoak harrapatu zituen gaixotasunak Sabas ere kutsatu eta, Mexiko hiriko ospitalera bidali zuten. Hantxe zegoen Jule eta berehala ezagutu zuen Sabasek, nahiz eta gaixotasunak ekarritako itxura aldaketarengatik gehiago kostatu

zitzaion Juleri Sabas ezagutzea: Ardibason zeudenean ez zeukan bizarra, gaixotasunak sorrarazitako haragi-galtze, zurbiltasuna... erakusten ditu.

Batez ere, ahozko ipuin harrigarriak oso berea duen ezohiko eta gertagaitza den jazoera erabiltzen du kontalariak. Ardibasoko artzainek bizi dituzten abenturetan eragozpenak agerrera egiten duenean, kointzidentzia, zoria eta batik-bat Jainkoa izango dituzte lagun.

Pertsonaioi suertatzen zaizkien arrisku-une guztietatik onik irteteko ezohiko gertaeraren eragina hain nabarmena izatera iristen da, kontalariak berak ere, naturaz gaindiko indarren parte hartzeari atea irekitzen diela, dela Jainkoa, dela miraria: “laurak, mirariz antzera, aurkitzen ziran batera atzerrijan” (136).

Izadiaren eta, salbuespenen batean ezik, logikaren arauak begiratu izanagatik, pertsonaien gobernu kointzidentzien pilaketan, zoriaren edo Jaungoikoaren borondatearen baitan uzteak normala dena urratzen du. Ezohiko gertaeretan espezializatzen da kontalaria. Sabas eta Jule ere ohartzen dira ezohizko jazoera batek elkartu dituenaz eta, nola zori, patu eta abarrek ez duten lekurik beren mundu-ikuskeran biek Jaungoikoaren parte hartzea sumatzen dute. Jaungoikoari egozten diote Mexiko hiriko ospitalean topo egin izana. Sabasek dioenez, “Nik Jule, Madriden zengozala uste neban; eta, ona emen nora ekarri zaituzan Jaungoikuak beti maite izan zaituzan gizasemeari bere gexua osatutera!” (82). Eta Julek, berriz, “Nok esango eban emen batera aurkituko giñala? Jaungoikoaren lan miragarriak dira onek gertaerok! (82). Ospitalean zeudela “artu eben bijak alkarregaz ezkontzeko burubidia, Juleren gurasuaren baimena lortuten bazan” (83). Beste behin ere, ordea, ezezkoarekin erantzungo diote gurasoek Julek idatzitako gutunak galdatzen zuen ezkontza-baimenari. Eroapenez itxaron da errepikatu den eragozpenari aurre egiteko gazteek hartzen duten jarrera.

Eroapenez baimenaren zain jarraitzen duten honetan, haatik, Sabas oztopoa gainditzten lagun diezaiokeen laguntzailearen bila abiatzen da. Ardibason ugazaba zuenaren semearengana jotzen du, esanaz, irabazi onak dituela, mila eta bost ehun ogerlekoren jabe dela, Julerekin ezkondu nahi lukeela eta, mesedez, ahalegindu zedila haren gurasoen baimena lortzen. Dirudenez, lehengo ugazabaren semeak bete zuen eskaria; izan ere, Julek gurasoengandik jasotako gutun berriaren arabera, begi onez ikusten dituzte Sabasen irabaziak eta aurrezpenak, baina Jule Ardibasora itzuli, haiei

eskuan muin egin eta barkazioa eskatzera baldintzatzen dute ezkontza-baimena, gurasoen nahien aurka gaixo-zain joateagatik egindako hutsa ordaintzeko.

Gogoz kontra bada ere, onartzen dute Juleri ezarritako betekizuna. Froga berri bat gehiago, bakoitzak bere aldetik Ameriketara egin bidaiak erakutsita, Sabas eta Julek badutelako eskarmenturik itsasoak sorrarazten dituen arriskueta. Kontalariak bidaia horren gorabeherak isildu dituen arren, pertsonaiok bizi izan dute eta agintzen dioten joan-etorri berrian Juleri gainera etor dakizkiokeen galbide, kalte eta arriskuak gogoratzen dituzte. Aurreikusi bezala gertatzen da: itsasoratu eta seigarren egunean hasi ziren haize eta ekaitzek eragindako kalteak konpontzeko Habanan hartu zuten aterpe. Hamabost egunetara irten eta, ekaitz erraldoiak mastak puskatu eta, itsasontzia noraezean uzten du. Ur eta janariaren errazionamendua, harik eta hamabost egunetara Lisboaara zihoan ontzi batek jaso zituen eta, “itxasketan eguraldi txar asko artuaz” (106), lurreratzen diren arte.

Oztopoak amaitu eta nahia eskuratua zutela uste zenean, traba berri bat gaineratzen zaie. Jule ezkontza-baimenarekin Ardibasotik iristean, Sabas giltzapetuta daukate guda gogorraren erdian lantoki zuen etxaguntzara soldaduak etorri zirenean, etxaguntza babesteko aurrez aurre jarri zitzaielako. Jule joango da atxilotuta daukaten etxaguntzara eta, gatibuak bere eginbidea bete baino ez duela egin argudiatuz, atxilotua askatzea eskatuko dio agintariari. Bi mutil hil izanagatik, Sabas hiltzeko agindua edozein unetan hel daitekeelako, Mexikon dagoen goragoko agintariarengana lehenbailehen jotzea aholkatzen dio solaskideak. Mexikoko Apolinar izeneko agintariarekin bildu aurretik Sabasen ugazabarekin batuko da. Hiru bider ukatu diotela Sabasen askatasuna jakinaraziko dio ugazabak, baina, Jule agintariarekin elkarriketatzen denean, honen emazte Juste izango du laguntzaile. Zortea berriz ere! Agintariaren emazteak Julek bere buruari ahots goraz euskaraz esandakoa ulertuko du. Justek aitortzen dioenez, euskaldunak zituen gurasoak eta beti maitatu ditu euskal herritarrak. Horregatik, aginduko dio “Egingo dot al dodana zeure alde” (109). Agintariak emaztearen hitzak bere egin ondotik, bi hilabeteren buruan askatzea hitzematen dio, nahiz eta aurretik gerra bukatu izanak Sabasen gatibu aldia laburtu zuen.

Gainditu dute elkarrekin ezkontzeko jasan duten azken froga: “Hainbeste naibage ta gora-bera igaro ta gero, eldu ziran, euren maitetasun zintzuaz, eldu biar eben tokira; alkar maitetuaz, alkarregaz bizitera” (111).

Haatik, ezkontzarekin ez zaie bukatu frogen garaia. Ezkontzeko zeukaten behaztopa-harriak jaioterritik urrutiratu ditu. Zoriontsu ziren Ardibasoko artzainok, Juleren gurasoek ezkontza-baimena ukatzean, zoriona galdu zuten arte. Ohiko bizimodutik bereiziz, zailtasunei aurre eginaz bilatzen zutena aurkitu badute ere, lorpenarekin Ardibasora bueltatzea dute oraindik eginkizun. Gizarte-klaseak eragozten zion ezkontzak atera zuen Sabas Ardibasotik eta honekin ezkontzeko debekuak Jule; orain, berriz, garaipenarekin itzultzeko tenorean daude. Itzuleraren ataria igarotzeko eretia da.

Abenturarako deiari erantzunaz, atari bat iragan zuten, irteerarena, inimizazio-prozesuan sartzeko. Inimizazio-prozesuan frogei nagusitu ostean, itzuleraren atarian barneratzeko unea da. Irteera eta inimizazio-prozesua mingarriak izan dira. Halakoa izango da itzulerarena ere.

Etorrerarako hartu zuten “Loyola” ontzian, eguraldi oneko egunetan artzain eta euskal abestiekin gozatzen zuten, ekaitz egunetan, berriz, bihotz ikarak harrapatuta, harik eta ezohiko gertaera berri batek asaldatzen dituen arte: ontziko bidaiari bati urre gorritan lapurtu zizkieten mila ogerlekoak Sabasen ohe azpian agertu ziren. Giltzaperatu zutenean, Jaungoikoaren laguntza eskatu zuen. Julek, giltzaperatuta zeukaten senarrarekin batera egotea galdegin eta gero, biek laguntzaile berdinarengana jo zuten, Jaungoikoarengana. Ezohiko beste jazoera batek konponduko du arazoa: ontziko bidaiari batek lapurreta aitortzen du. Kontalariaren arabera, Jaungoikoaren laguntza jadetsi zuten Sabas eta Julek:

Bai Jaungoikuak ezeban nai izan errueza katigu egon zeitian. (169)

Itzuleraren atarian barruratu zirenetik jasandako frogak goituta, Sabasek gogotsu besarkatu zituen Juleren gurasoak. Baita hauekin bizitzen geratu ere, eurentzako etxea egin arte.

Sabasen gurasoei buruzko berriak kontakizunaren hasierako zeharkako aipamen soil batera murrizten dira. Pertsonaia nagusiak aurkeztean adierazitako: “Goiketxeuak euken seme bakar bat” (46) baino ez. Horren leku bazterrekoa eman zaion etxera nekez itzul zitezkeen Sabas eta Jule, baina, aldi berean, garbi dago kontalariak egin hautua: Juleren jatorrizko etxera bihurtzen dira. Hala gertatzen da beti ipuin tradizioaletan, senarra emaztearen leinuan sartzen da eta horregatik harreman matriarkalaren isla moduan behatu izan da.

Ardibason hasitako bidaia Ardibason bukatu da, eragozpen guztiak menderatu eta gero. Elkarrekin ezkontzea jomuga, egunerokotasuna bertan behera utziz, bikoteak bizitako abentura amaitu denez, buelta daitezke berriro ohikotasunera, hastapenetakoarekiko desberdina den egunerokotasunera, egin duten bidean berenganatutako irabaziei esker. Julek eta Sabasek badute nahi zutena, Sabasek oztopo zuen gizarte-mailak sorrarazi dizkien ibilerak azkenera iristean. Ardibasoratu eta, bigarren egunerako, artzainekin artzain-abestiak abesten daude “euren antxiñako artzain aldirian abesauten ebezan lez” (173), Sabasek asmatutako etorrera agurreko bertsoekin itxiz saioa. Ardibasotik urrutiratu zituen bidaiaren aurretik artzaintza ogibide eta zaletasun zutenek, jada ez dute ogibide, zaletasun huts baino, Sabas eta Julek “ezeuken lan-arazorik eta euren atsegin ezitsubena izaten zan, auzoko artaldia goizaro mendiratu ta illuntzian etxeratzia; beste etxietako artzañakaz artzain-abestijak abesauteko goguaz” (179).

Propp-en azterketak erakutsi zuenez, ipuin harrigarri tradizioaletako hezurdurak igarobide-errituak gordetzen dira. Ipuin hauetako heroia iniziatu gaiarekin bat dator eta bere borroka inimizio-frogen metafora da. Froga hauei nagusitzean heroiak altxor bat eskuratzen du (inimizio-ezaguera), balentria aintzat hartzea eta, familia sortzeko eskubidea. Noraezean Ameriketara abiatu zenean igaro zuen Sabasek errituetako sarbidea eta, han, lehen behaztopa-harriak gaindituta familia eratzea lortu eta gero, Ameriketatik Ardibasorako etorreran jasandako azken froga garaituta, bere komunitatearen aitortzea jasoko du.

Ardibasoko beste bi artzain ere jarri ziren Mexikorako bidean: Tomas eta Amele. Ardibasotik Mexikora joanak zirela kontatu gabe zeukanean, bat-batean, beste ohiz kanpoko gertaera batez baliatuz jakinarazten du kontalariak.

Berakruzen zabaldu zen izurrite ikaragarria zela eta, hango ospitale batera bidali zuten Jule. Hiru hilabetera, Julek lantoki zuen ospitalera senar-emazte euskaldun batzuk eramane zituztela eta, hauek artatzeko eskatu ziotenean, nor izango senar-emazte euskaldunak eta, Tomas eta Amele izan. Gaixo zeuden arren, ez zitzaion gertatu Sabasekin bezala: berehala ezagutu zuten elkar. Amelek Juleri esaten dioenez bizimodua aurrera ateratzea izan dute atzerriratzeko zio:

Tomasenian ziran bost nebarreba, ta Tomasentzat ezeguan ezkontzari apur bat baño; nire aldetik, nebiarentzat zan etxaguntzia, ta niretzat ezkontzari apurtxu bat. Ezkeunkan basetxe bat non bizi, ta gengoan geure aitamak elikatuten gendubezala geuk lanetan lagundubaz; baño nire nebia

ezkondu ezkeru, ezin bizi izan giñeitezan etxe atan. Orregatik, Ameriketara gizadija biralduten ebiltzan salerosliak agertu ziranian (...) artu genduban ona etorteko burubidia. (96)

Hil zorian egotera iritsi ziren Jule eta Amele sendatu ondoren, Takigapo etxaguntzan otsein moduan lanean hasi ziren Tomas eta Amele, baina, zergatik ez zekitela, ugazaba haserre zeukaten. Horretan, ugazabaren bi semeetako bat zauriturik aurkitu zuten, berba egiteko ere gauza ez zela. Tomas, Amele eta zauritutakoaren anaia giltzaperatu zituztenean, Tomas eta Amelek Jaungoikoaren laguntza eskatu zuten: “Sarri egiten eutsezan eskarijak Jaungoikuari zelanbait argitu eien gertaera guztijen edestija” (131). Tomas eta Amele atxilotuta zeuzkaten presondegian bisitatu eta gero, Sabasek Takigapo etxaguntzara jo zuen, zaurituaren gurasoei, besteren artean esatera, uste zuela Jaungoikoak bitartekaritza egingo zuela sortutako auzian:

baña uste dot Jaungoikua jarriko dala bitartez auzi orretan, bakotxari bere sarija edo zeatzia emoteko (131).

Berrero, ezohiko jazoera bat bide helduko da laguntza: seme zaurituak hitz egiteko ahalmena berreskuratuz, anaiak jipoitu zuela aitortzen du. Horra hor, Sabasen usteari eta, Tomas eta Ameleren eskaerari erantzuna.

Gertatuak gertatuta, Takigapo etxaguntzan jarraitzerik ez zutela bere eginda zeukaten Tomas eta Ameleri, nagusia jakinaren gainean jarri aurretik, berriz ere, laguntza iristen zaie: dirudienez, Sabasi hil berri zaio langile bat eta haren lekua betetzea eskaintzen die, berrogei ogerleko soldatarekin Tomasi, eta, hogeikoarekin, Ameleri. Besterik ere egiten du Sabasek: Ameriketara joateko agindu zizkioten lur eta etxeaz jabetu ezinik zebilen Tomasi, hauek bereganatzen lagundu. Non emango lurrok eta, Sabasen etxaguntzatik urre samar: berriz ere, zortea lagun. Horiek horrela, aurreratuta zeukan diruarekin alogereko izatea utzi ahal izan zuen Tomasek eta eragozpenak gaindituz, oreka beretu. Jai egun guztietan, bi bikoteak biltzen ziren “ta guztiz gogotsu abesauten ebezan Ardibason gaztetan abesau oi ebezan artzain-abestijak” (136).

Oraindik, ordea, Tomas eta Amelerentzat ez da amaitu frogen aldia. Lapur batzuk Tomas bahitu eta, berreskuratze saria galdegiten diote Ameleri. Sabas Ameriketatik Ardibasorantz zekarren itsasontzian atxilotu zutenean, honen emazte Julek harekin batera atxiloketa pairatzea aukeratu bezala, Amelek ere, diru-ordainketa egiteko hitzartutako lekuan itxarongo du Tomasengana eraman dezatela erregutzeko

bahitzaileei. Eskaria onartu ziotenez, bahituta zeukaten tokian batuko dira senar-emazteak. Lapurrek Ameleri galdetzen diotenean, “Zegaitik azartu zara, gau illunian etorten ezagututen eztozuzan gizonakaz?”, honek, “Il zein bizi, senarra alik-ariñen ikusi nai izan dodalako; orain ondo nago ilteko be, senarragaz” (187) ihardetsiko du.

Larrialdia igarotakoan gogoratuko dira galeraz. Tomasen hitzetan, “Geure ekiñalako lanakaz urte batzuketan irabazi doguna, eruan deuskube” (187). “Artu eruapena” da ezbeharrari aurre egiteko modua. Baina, Sabas eta Julek eroapena hartzeari lotu zitzaizkionean, Sabasek laguntza eskatu eta erdietsi legez, Tomas eta Amelek ere laguntza jasoko dute, Mexikoko epailearen jardunagatik. Epaileak, lapurren berri zuenak Auzitegira jotzeko jakinarazi zuen. Hala egin zuen Tomasek, baita soldaduak bahituta eduki zuten lekura gidatzeko prest azaldu ere. Lapurrek atxilotuta, dirua bihurtzeaz gain, sakelako urrezko erloju bat oparitu zioten Tomasi bide-erakusle izateagatik.

Kontalariak aurkeztutako sei artzainetatik bostek izango dute atzerria bizileku, bosgarrena ere, Agaton korkox, Ameriketara joango baita. Esan bezala, seigarrena, Martin beso bakar, Ardibasoko artzainen abenturak hasi aurretik hil zen, idi baten erasoaren kariaz.

Sabas, Jule, Tomas eta Amele Mexikon jai egunetan biltzen zirenean artzain abestiak abesteko “utsune andi bat ikusten eben: Agaton-korkotx alboka soñuba jotzen, izaten zan gaztetan bosgarren artzain-laguna, ta aren utsunia eguan euren artian” (137). Sabasek dioenez, “irabaziko jubek biziteko biar daben gaña, baña ona baletoz, uste juat gehiago irabaziko leukiela” (137). Tomasek arreba Genareri, Agaton korkoxen emazteari, zuzendutako gonbitari abegi ona egin zioten hauek, zeren eta “diru gutxi aurreratuten eben, eta urrunera juan bihar izan arren, irabazbide obiak poztu ebazan” (139).

Diruarekin ala gabe, itzultzeko asmo sendoarekin abiatzen da Agaton: Ardibason nahi luke betiko atsedean hartu. Negarrez agurtu senitartekoak eta “Ijeldo” ontzian itsasoratzen da emaztearekin batera. Bidaiek arriskutsu izaten segitzen dute: izu-ikararik gutxitan ateratzen dira. Hasteko, Bermeoko txalupa bat hondoratu izanak, Santanderren gelditzera behartu zituen hondoratutako txalupakoak lurreratzeko eta beren ontziak jasadako kalteak konpontzeko. Berrito itsasoratu zirenean, beste ontzi batek jo eta,

kalte berriei aurre egiteko A Coruña dute hurrengo geltoki. Eragozpen hauek igaro eta, ostera ere, bidaia jarraitzeko direnean, Genare, Agatonen emaztea, “Osasunaz eltzen bagozak, beste bein orraitino enaiubek arrapauko ixasuok. Jakin izan olako galbidiak dagozala, ni etorri? Bai zera!”(143) esatera daraman kinka larrian sartzen dituen ekaitzak harrapatzen ditu. Azkenean, Ardibasoko bost artzainak Ameriketara batu eta hurrengo igandean bertan, “Agaton eta Sabasek antxina lez alboka soñuba jotzen iardubela, ta toki atan abesau ebezan gogotsu Ardibason gaztetan abesauten ebezan artzain-abestijak” (146).

Tomas eta Amelek itzultzea erabakitzen dutenerako, Agaton eta Genarek ere, diru-egarri handiagorik ez eta, prest daude hauekin batera etortzeko. Ardibason ondo bizi izateko beste diru aurreratuta daukatenean, Sabas eta Julek bezala, jaiolekura bueltatzea dute jomuga.

Aurretik itzuli ziren bi artzain-lagunen bidaia gorabeheratsuaren parekoa jasango dute. Egun politak izango dituzte Oiz-mendi itsasontzian, ekaitzak estutasunak dakartzkien arte. Ekaitzaren osteko lasaitasun-egunak beste itsasontzi batek jo zituenean bukatu ziren. “Oiz mendi” arin hondatu zenez, beste ontzia dute aterpe. Ontzi berriak elikagai gutxiegi eta, lehen egunetik, janariaren errazionamendua, Ingalaterrako itsasbazterrean sartzen diren arte. Londonen iragandako hogeita hiru egunen buruan, Bilborako ontzia eta hemendik zaldi-gurdian Ardibasora. Ardibaso izan zuten beti Lurbira honetako zerua. Azkenik zeruratu dira. Berriz ere, egunero euren abestiak abesten dihardute Ardibason.

Artzainok tokiko heroiak dira, noski; ez unibertsalak. Kontatutako istorioak banakoaren helburura biltzen du arreta, biktima hobengabeei eta gizartean gauza handirik ez daukatenei eman dakizkien ordainetara. Garaipenetik eskuratutakoa heroiak berak gozatuko du. Norbere etxearen gobernurako erdietsitako altxorra da.

Kontalariak kontakizunaren hasieran zehazten du artzainon adina: neskak hogeita urte azpitik dute; mutilak, hogeia pasa berri. Bizitzako legea da gurasoen zaintzapean hazi ondotik, heldutasunerako jautzia egitea, nor bere familia eratuz. Gizarte-bizitzan aro batetik bestera igarotzeko dagoen premia du oinarri iraganbide-errituak. *Jaioterri Maitiako* artzainei gurasoen babespean bizitzetik irteten joateko adin-modua iritsi zaie.

Zilbor hestea bigarrenez eteteko tenorean daude. Bigarren etenaldia familia osatzeko da, baina maitasun-mailako harremanez harateko eskakizunak ditu, ondorio ekonomiko jakinak dituelako: familia berria gune autonomoa da.

Hiru bikote nabarmentzen ditu eta bakoitzarekin egoera desberdin bat irudikatzen. Hiru mutilek gabeziaren bat dute: Sabas otseinak ez du maite duen Julerekin ezkontzeko beharko lukeen posizio soziala. Tomas ez da bere baserriko oinordekoa; Agatoni, berriz, korkoxak ezkontza-eskari bat zapuztu dio, Doroteri luzatutako ezkontza-eskaria, hain juxtu, baita hitzartua zuen ezkontza bat ere, Martek korkoxik gabeko lehengusu indianoaren gizarte-maila hobesten duenean. Hala, otseina izateagatik, oinordekoa ez izateagatik eta korkoxduna izateagatik pairatutako destainak behin betikoz bukatzeaz gainera, Ameriketara lortutako irabaziek beren komunitatean irabazle legez aurkeztea ahalbidetuko diete: “Tomas, Jule ta Ameleren nebarrebak eta Agatonen anaieak be, Ameriketara juateko gogo andijaz egozan, jakin ebenian diru asko eukela Ardibasotik juan ziran guztijak” (171). Itzultzean, beren etxeak eraikiko dituzte Ardibason. Bat ez ezik, bi. “Sabas ta emaztiak artu eben etxe bi alkarren onduan eregiteko burubidia; bata eurak bizi izateko, ta bestia (...) maizter bat bizi izateko. (...) eta juan ziran bizi izatera euren etxe barrira. Juleren neba ezkonduko bat, (...) alboko basetxera (...). Onek emongo eutsen etxagunari, artzen eben uzta guztijaren amarrena, urteko sari edo alorgetzat” (179). “Tomas ta Agatonek artu eben (...) etxe eder bana egiteko burubidia, albuana maizterrentzat beste etxe bana ebela” (225). Ziurtasuna, aterpea eta babesia sinbolizatzen dituen etxea Ardibason jasotzen dute.

Honela bada, Ardibasoko artzainok, emaielen laguntzarekin heldutasunerako iraganbideak zituen baldintzei erantzun diete. Bidaiak sorrarazi dizkien frogak gainditzean ateratako onurekin Ardibason daude:

Ardibaso izan zan beti euren Lurbira onetako zeruba, ta azkenian araxe biurtzeko gurarijaz egiten ebezan alegiñak, onbidiak jarraitubaz euren irabazbidietan. Jaungoikuak lagundu eutsen atsekabietan, eta zorionaz eldu ziran jaioterrira: aitamak besartetu gogoz ta Aritx-tantaipian euren abesti maitiak egunaro abes egitera (226).

Abenturaren deiari jaramon eginaz ibilitako bideak heldutasunerako jauziaren eskakizunak ondo baino hobeto betetzea ekarri die: ezkondu, familia eratu, etxe batez jabetu eta inoren menpeko langile izan gabe, beren zaletasunari emanak bizi.

2. Ereduzkotasuna

Etxeitak *Jaioterri Maitian* ezkontzak, ezkontzetarako gurasoen baimenak eta aberastasun-kontuak pilatzen ditu. Horra hor bere interes guneak. Ezkonduen ondorengoez berri emateak ere ez du erakartzen. Ardibasoko artzainek seme-alabak izan zituztela ez du ezagutarazten jaioterrira bueltatzea erabakitzen duten arte. Sabas eta Julek Donostia zapaltzen dutenean hartzen ditu ahotan, lehen eta azkeneko aldiz, hauen umeak: “senar-emazte bijak, seme-alabakaz berri emateak ere ez du erakartzen. Ardibasoko artzainek seme-alabak izan zituztela ez da” (170). Berdin jokatzeko gainerako artzain-lagunekin, “Tomas ta Agaton, seme-alabakaz, jaioterrira juateko asmuetan ebiltzazanian” (198).

Denbora-tarte zabaleko elisio ugari egiten dituen *Jaioterri Maitiako* kontalariak, zenbaitetan harrigarriak ere suerta daitezkeen elisioetara jotzen duenak, aurreko pasartean adierazitakoa, kasu, ⁻ⁱ artzainok familia izan zutela itzuleraraino ezkututzea, ez du behin ere isiltzen gurasoen ezkontza-baimenik istorioan zehar aipatzen dituen ezkontza anitzetan. Bederatzi ezkontza aitatzeko dituen, inoiz ahaztu gabe ezkontza-baimena jakinaraztea. Zenbaitetan, ezkongaiaren gurasoek jarritako ezkonsaria ere zehazten du.

Ardibasoko bizilagunak eta hauekin harremanetan daudenak aberatsak ez direnez, asko estimatzen dute diru-sarrerak handitzea. Azken finean, modu batera ala bestera, guztien kezka da bizimodua erraztuko duten baliabideak edukitzea. Jule eta Sabas ez ditu arduratzen, baina hauen nahia betetzeko ere nahitaezko izango da.

Nola ez da, bada, izango on desiratua bizitza-maila hobetzea, Juleren gurasoen burua lausotzera iritsi eta, maite zuen otseinarekin ezkontzea ukatzen diotenean; Tomas eta Amele nora joanik gabe geratzen direnean oinordekoa ezkontzean eta, Martek Agatoni emandako ezkontza-hitzari lehenesten dioenean!

Ardibasok badu antzik Domingo Agirrek *Kresalan* (1906) aurkeztutako Arranondorekin. Bata eta bestea, salbuespen bakanen batekin, irabazi urriak dituzten pertsonaiek jendeztatzen dute eta testuinguru horretan bada gurasorik erabaki okerrik hartzen duenik, seme-alabak ezkontzeko garaira heltzean. Erabaki okerraren eragilean

ere bat datoz: seme edo alabarentzako ezkongai epaitzeko irizpide nagusia honen maila ekonomikoa da. Ardibason eta Arranondon mozkinak hobetzeari asko begiratzen zaio.

Esan den moduan, Etxeitak banakoaren helburutara biltzen du arreta, biktima hobengabeak eta gizartean ezer askorik ez dutenak lagunduz. Artzainetako bakar batek ere ez du gauza handirik, biktima nagusia, halere, Agaton da. Badirudi daukan akatsarengatik ordainketa nabarmenagoa egin gura diola honi, atsekabe bat baino gehiago eman dion korkoxa eramatearen laztasuna gutxituz.

Maite zituen neskekin Agatonek baino ez du frakasatu artzain-taldean. Horietako batean, korkoxa zeharo erabakigarria izan da; bestean, korkoxaz gain, diru-iturrien neurriak ere zerikusia izan du. Zertzelada hauek bultza zezaketen Etxeita akatsaren zama arintzera.

Mintzagai den ordainketa nabarmenagoaren zantzua kontalariak, pasadizo desberdinak kontatuz, korkoxari irekitzen dion tartean dago. Korkoxdunei buruzko kontuak, betiere, akatsari garrantzia kentzera bideratzen dira. Era berean, ordainketa nabarmenago horren zantzua izan daiteke, Ardibasoratu diren beste bi bikoteen lorpenak mendeku-tresna bihurtzen ez dituenean, arbuiatu zuten bi nesken aurrean garaile azaltzeko aukera ematea Agatoni.

Nahiz eta Ardibasoko artzainen eragozpenak gainditzea, gertaera guztien bultzatzaile izan, ikaskizuna ez da, horregatik, Ameriketara aberastu eta sorterrira itzuliko zara jatorrizko komunitatearen aurrean zure mozkinak erakustera. Ardibasoko artzainek hala egin badute ere, Etxeitak argi adierazten du atzerriratutako guztien esku ez dagoela. Kausen azterketa saihestuz, bi frakaso ere aipatzen ditu. Bata da, Sabas eta Julek jaiolekura bueltatzeko hartu zuten “Loyola” ontzian mila ogerlekoak harrapatu zituenarena: etxeraino iristeko beste diru ez edukitzeak bultzatu du lapurretara. Bestea, berriz, urre hautsak biltzen zebilela jasandako istripuak hil zuen Michel-pelota durangarra da, “Urre-zale zalako / Berton geratuba” (163), azpian hartu zuen harriaren gainean irakur daitekeenez. Itxura, bi etsenplu hauekin ondorioak zehaztea bilatzen du: “Amerikak egin” gabe gelditutakoak ere badira. Laguntza izan dutelako itzuli dira garaile pertsonaia nagusiak, baina artzainok izan duten babesaren ez du nornahik erdiesten.

Artzainek beraiek aitortzen dutenez, Jaungoikoaren laguntza izan dute. Iraganbide-errituaz jarduterakoan azalduenez, bizi izan duten abenturan laguntzailearen zeregina ezinbestekoa izan da. Ez da edonork lor dezakeen bitartekoa. Arestian aurkeztu diren Ameriketara joandako ezezagun horiek gerizatuko zituen

laguntzaileren baten gabeziarengatik frakasatu duten bezala, heldutasunerako prozesuan laguntza jaso duten artzainon aurrean, Ardibasoren inguruetan ere badira zaindaririk gabe geratutakoak. Beraz, behatu beharra dago zerk bereizten dituen batzuk besteengandik.

Laguntzaileak heroiaren portaeraren zuzentasuna egiaztatzen du (bere ontasuna, eta, oro har, joko-arauen ezagutza) eta arrakasta bermatzen dio. Naturaz gaindiko indarrek balentria gauzatzera laguntzen dute. Ardibasoko artzain-lagunen aro batetik besterako jauzian hala gertatu da, baina *Jaioterri Maitian* bada jauzi horretan laguntzarik jaso ez duen pertsonaiarik. Laguntzaileak beren jokaera desegokitzen jo duen seinale.

Agaton korkox mespretxatu zuten bi nesken itxaropenak ez dira bete. Genarerekin ezkondu baino lehen Dorotek esana zion Agatoni, “Ez, Agaton, etxubat biar korkotxik” (86) eta kontalariak dioenez, Martek “Ziur-ziur uste eban lengusuba beragaz ezkonduko zala, ta siñismen onegaz zelan gomuta izango eban lepuan tontorra eukan senargeia?” (115). Irabazpide hobea zuten indianoengatik erdeinatu zuten emaztegaien aitzinean garaipena erakusteko egokiera du Agatonek. Izan zituen bi emaztegaiek, Dorotek eta Martek⁵, naturaz gaindiko laguntzarik gabe, frakasatu egin dute. Agatonen arabera, Jainkoak zigortu du Dorote, bide onetik urruntzeagatik: “eta gizabide orregaz, Jaungoikuaren bidietatik aldentuten danak, geienean idoro oi jon zoritxarra; aberastasunaz arroturik, aldendu intzanan bide onetik; baña ikusi don, Jaungoikuak zeatzen dauzala egite txarrak” (221). Dorotek onartzen dio esana, baita barkamena eskatu ere. Berdin egingo du Martek.

Agaton ezagutu zutenean zeukaten ogibidearekin jarraitzen dute: gazta-saltzaile. Lehengusu zuen indianoarekin ezkondu zen Doroteren senarra “aberats samar eguan; baña zoritxarrak amaitu ebazan laster bere dirubak eta bera” (221). Agatonekin ezkontzekotan zen Martek ere lehengusu zuen Polentzi indianoa hobetsi eta, honek senitartekoarekin ezkontzea gaitzesten duela adierazten dioenerako beranduegi da, ordurako Agaton Genarerekin ezkondata dagoelako. Paulin mandazain zarkotearekin ezkontzeko aukera baino hoberik ez zaio ailegutzen eta, dirudienez, mandazainaren

5 “Martek gogo betiaz nai eban ezkondu Agatonegaz, Ardibasoko etxietan egiten ziran gaztaiak erostia ziurpetzeko.” (114)

irabaziek ez dute ahalbidetzen etxeoandre bihurtzea: lehengo lanean dihardu, gazten salerosketan.

Horra zigortzen dituen emakumeak. Hauek ez dute jadetsi laguntzailerik sartu diren atakatik aterako dituenik. Laguntzaileak izan dituzten emakumeak Jule, Amele eta Genare dira. Saritzen eta zigortzen dituen emakumeen arteko bereizgarri nagusia honakoa da: ereduzkoek gizonezkoak alderdi ahulen bat izanda ere, maite badute, hasiera-hasieratik ahulezia eta guzti onartzea.

Jadanik azaldu denez, alderdi ahulen baten jabe dira Etxeitak aurkezten dituen hiru artzain gizonezkoak, Sabas otseina da; Tomas, oinordekotza indarrean daukan gizarte batean ezkonsari apur bat baino ez daukana; Agatonek korkoxa du. Gizonezkoaren alderdi ahul horrek ez zuen inolako bazterketarik eragin ez Jule, ez Amele, ez Genarerengan; izan ere, Genareri “ez eutsan ardura Agatonen tontorra gora-bera” (115), baina korkoxik gabeko indianoak hobesten dituzte Dorote eta Martek. Agaton korkox erdeinatu zuten bi emakumeak zigortzen ditu Etxeitak.

Ereduzko emakumeen ezaugarri da, halaber, maite duten eta senar dutenaren patuarekin bat egitea. Gizonaren laguntzaile izan. Gizona da liderra eta erabakiak hartzen ditu, emakumea jarraitzaile leiala den bitartean. Senargai zuen Sabas soldaduek gatibu zeukatenean, diren eta ez diren ibilera neketsuak egin zituen Julek atxilotuta zeukaten agintariei aska zezatela galdegiteko. Senargaiaren patuarekin horrenbestearino bat egin nahi du, “Neure senargeia da, jauna, ta ilten badozube, bera ta neu ilgo gara” (108), esatera heltzen dela. Jarrera berbera erakusten du Ameriketatik Ardibasorantz dakartzan itsasontzian lapurreta salatuz, Sabas atxilotzen dutenean: berarekin gatiba dezatela eskatzen du.

Amelek ere, Julek bezala jokutzen du. Senarra bahitu ziotenean ezkutatuta zeukaten lekura eraman zezatela erregutzen duen Amelek, bahitzaileak beraiek zurturik uzten dituen mendi-ibilera luze eta neketsua egingo du.

Marte eta Genare eskuetara ere etorriko dira Agaton dela eta. Geroago, Agaton Ameriketatik itzuli ondoren, Marte gaztak eroatera joaten denean Agaton eta Genareren etxera, Genarek senarra defendatuko du, Marteri egotziz lehenaldiko gorabeheren errua.

Gurasoek maite zuenarekin ezkontzeko baimena ukatzean, saritutako beste bi emakumeek –Amelek eta Genarek–, izan ez duten behaztopa-harria gaineratzen zaion

Juleri, beste ikasgai bat gehitzeko parada ematen dio. Gurasoen esana okertzat jo arren, esaneko izaten jarraitu eta, eroapenari lotuz, haien oniritzia izan arte itxaron zuen. Karlos indianoa zen Juleren amarentzat egokiena; kontakizunak, ordea, oker zebilela frogatuko du. Etxeitak Juleren aukera hobesten du, desegokia izan den gurasoen erabakiari zigorrik ezarri gabe, horregatik. Zigortzen dituenak aro batetik besterako iraganbidea zuzen egin ez dutenak dira. Juleren gurasoen jokaera salaketa hutsean gelditzen da.

Seme-alabak ezkontzeko adin modura iristean, gurasoei dagokie baimena ematea. Egoera horretan badakite gurasoek beren gurariak seme-alaben zorionaren aurretik jartzen. Hala egin zuten Juleren gurasoak, Sabas otseina zelako bi gazteon arteko ezkontza debekatzean. Sabasen ordez, Karlos indianoa nahi lukete, Juleren ezezko borobila jasoaz:

Ama, ni enaz ezkonduko Sabasegaz bere, aitamok ezpozube; baña Karlosegaz bez, ekandu txarrak daukazalako (77).

Ordurako Domingo Agirrek *Kresalan* adierazita zeukan ikuspegia berresten du Etxeitak. Gurasoen baimena nahitaezko baldintza da ezkontzeko. Gizartean indarrean dagoen araua da. Lau urte lehenago Agirrek esana zuen *Kresalan*:

Sarri dakie gurasoak etxeko seme-alaben zorigaiztoa egiten: batzuk umeai zuzenbidea erakusten ardura bagekotxuak izan oi diralako; beste batzuk ikasgarri okerrak emoten deusiezalako, euren aurrean edozer gauza esan edo egiñaz; onek norbere umearen utsegite ta griña txarrak ikusten eztituelako, beste batenarenak ikusteko begi zabalak eukiarren; arek bear dan orduan astiñalditxu batzuk emoten ezteutsezielako, aserre barik eta euren onean dirala erakutsiaz; da, geienak, semealabak bizi bide barria artu bearrean edo ezkongei dagozanean, umien zorionari baño euren (gurasoen) uste ta gogoari geiago ta obeto begiratu oi deusielako.

Alperrik da esatea osoro ta geiago eziñean maitetuten dituela euren umeak. Ori danok dakigu, baña, nire ustez, maitetasun guztien azpian, sustrai barruan, biotz mamiñean, bakotxak norbere ondo-naia, norbere buruaren maitetasuna idoroten dau bestienganakoagaz nastean, da gurasoak be bai euren.

Orregaitik, seme alabak ezkontzeko egunetara elduten diran eretian, gurasoak eztira euren guraria ukatu gura, euren gogo betekoa eztana eztabie nai etxean, naiz da izan semien gurarikoak, ona, adjutua, elizkoia, ta langille maratza etxera ekarri gura dan mutil edo neskatillea. Ta guraso askori gogoa beteteko, dirua ta ondasuna izaten dira gauzarik onenak. Euren iritxiz, etxejauntzakoak etxejauntzakoakaz ezkondu bear dira beti, maizterrakaz maizterretakoak.

Egia da, semien gañean, Jaungoikoak eta Izakiak emoniko aginpidea daukiela gurasoak, eurai jagokela esonde ta erakusmen zuzenak emotea; baña eztabie aztu bear euren aginpide ta esanetan Jaunaren legeari ta seme-alaben onari begiratu bearrean dagozala. Zarrago diran aldetik argi geiago euki daroe, ta erakutsi daiela euren gogamena: baña ez beti jarraitu eragin, seme alabak errukarri izateko zori ta agiñean ipiñiaz⁶.

Oker zebiltzan *Kresalako* Anjel eta Mañasiren gurasoak, baita Julerenak ere, baina, gogoko ez izanagatik, Etxeitak ere Agirrerren “semien gañean, Jaungoikoak eta

6 Agirre, D., *Kresala* (1906). In Villasante, L. (Ed.): *Kresala*, Oñate: Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 1976, 115-116.

Izakiak emoniko aginpidea daukiela gurasoak” horri eusten dio, esaneko izatea eskatuz ezkongaei eta proposamena onartezina bazaie, eroapena hartzea gomendatuz. Joko-araua onartzen du Etxeitak, nahiz eta gurasoen erabakia ez dela beti zuzenena argi eduki. Jakina, bi eleberrigileek eroapena hobetsi ostean, kontakizunaren hariak erabiliko dituzte, guraso batzuen ahuleziak agerian jartzeko eta hala jokatu dutenei arrazoa kenduz, zintzo jardun duten seme-alabei beren guraria betetzeko laguntza emanaz.

Besterik ere erakusten du Etxeitak. Senitartekoen arteko ezkontzak desegokiak dira: arrazoi zuen Marteren lehengusuak, bien arteko ahaidetasuna elkarrekin ezkontzeko eragozpenzat aurkeztu zionean; izan ere, Adelaida izeneko neska batekin ezkondu ostean, ez dirudi inolako arazorik izan duenik. Ezkontza horren osasunari buruzko berririk gaineratzen ez duen arren, ikusita nahiezen bat duten bikoteez arduratzen dela, uste izatekoa da iraganbidearen eskakizunei zuzen erantzun diela, hala izan ez balitz kontatuko zukeelako. Ameriketatik etorritako lehengusuarekin ezkondu zen Dorotek irudikatzen du ahaideen arteko ezkontzaren desegokitasuna: zigorra jasotzen du.

Geroago aurkitzen da Etxeitari arrazoi ematen dion lekukotasunik euskal kontakizunean: J. A. Irazustaren *Joñixio* (1946). Ameriketara aberastutako Joñixio Euskal Herriratu ondoren ilobarekin ezkontzen da. Ezkontzatik jaiotako seme-alabak gaixoak dira⁷.

Bidegabekeriaren artean, indartsuagoaren eraso ere salatzen du.

Gizona emakumea baino indartsuago da eta honek jasandako indarkeria mendekatzea dagokiona, auzitegira jotzen ez denean behintzat. Marteren senar Paulin mandazainak Agatonekin borrokan egingo du Marteri koplak jarri izana leporatuz. Agatonen anaia sendoak banatu behar ditu.

Ezkontza-baimena eta barkazioa eskatzera, Jule Ameriketatik etortzera behartu zutenean gurasoek, amarekin etxerantz zihoan batean, gizaseme batek jo zuen. Ilun egonagatik, ezagutu zuen: berarekin ezkondu gura zuen Karlos indianoa zen. Oihal-saltzaile zen Karlos etxera joan zitzaizenean, Agaton korkoxen anaia morrosko

⁷ Ik. Irazusta, J. A., 1946, *Joñixio*, Buenos Aires: editorial Ekin.

batek, honela esan zion: “Orixe zan bada egin zenduban lanik txarrena, emakuma bat jotia. Bere neba jo izan bazenduban eneutsun ezer esango, baña urtenbiderik eztaukan gizalabia jotia, egin leikien egitade txarrena da” (105). Juleren neba bien asmoei aurreratu zitzaion Agatonen anaia morroskoaren jipoia zorra kitatzeko bestekoa izan zela epaituz, bertan behera utzi zuten beren egitekotzat zeukatena.

Euskal jatorriko Akillin Mexikoko korkotx aberatsaren semeak eta, Tomas eta Amelaren alaba Justek, ezkontzeko gurasoen baimena dutenean, ordu arte aipatu gabeko Makari izeneko sendagile batek egiten du agerrera Justeri zaplada ederra eman eta ihes egiteko. Makarik Justerekin ezkondu nahiko zukeen ustean oinarritzen dute erasoaren zioa. Baleren –Juleren neba– eta Silbester-ek –Tomasen anaia– jipoitu nahi bazuten ere, azkenean, epailearengana eramane zuten auzia. Aitorpenen ondotik sei hilabetetako kartzelara zigortu zuten.

Oinarri bat baino ez dute ikaskizunek: ereduazko portaera saritu eta baztertzen dena zigortu, salbuespen bakarrarekin, gurasoen hutsegitea seme-alaben ezkontza-baimenetan, salaketa soilean gelditzen baita. Seguru asko Agirrek adierazitako “semien gañean Jaungoikoak eta Izakiak emoniko aginpidea daukielako” gurasoek eta, Jainkoarengandik datorren eskumena izanik, aginte horren erabilera txarra bera ere ezin zigor daitekeelako.

J. M. Etxeitak bizitako edo atzemandako errealitatearen erretratu bat eskaini zuen eta adierazteko, modu errealista ipuin tradizionalaren morfologiagatik ordezkatzuz, kontakizun-eredu honek erakartzeko eta jarraibideak emateko dituen ahalmenez baliatu zen. Ipuin tradizioaletan bezala, ahulak zaintzen ditu. Ahula mendekoa da, gainetik norbait edo zerbait izateagatik: gurasoak, ugazaba, indartsuago dena, akatsik gabekoa, anaiarik zaharrena. Mendekotasunen bat jasaten duten artzainok babesten ditu Etxeitak: Sabas posizio sozialetik, Jule gurasoen itsutasunetik, emakumeak gizakumearen erasoetatik, Tomas eta Amele oinordekotzaren ondorioetatik, Agaton korkoxaren akatsetik. Bizi izan duten abenturan laguntza eman die garaile atera zitezten.

ERABILITAKO BIBLIOGRAFIA

Agirre, D.: *Kresala* (1906). In Villasante, L. (Ed.): *Kresala*, Oñate: Arantzazuko frantziskotar argitaldaria, 1976.

Etxeita, J. M.: *Jaioterri Maitia* (1910). In Sarriugarte, I. (Ed.): *Jaioterri Maitia*, Bilbo: Labayru Ikastegia, 1988.

Ferreras, J. I., 1973, *Los orígenes de la novela decimonónica (1800-1830)*, Madrid: Taurus Ediciones.

Irazusta, J. A., 1946, *Joñixio*, Buenos Aires: editorial Ekin.

Propp, V., 1977, *Morfología del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 4. argitalpena.

Propp, V., 1981, *Las raíces históricas del cuento*, Madrid: editorial Fundamentos, 3. argitalpena.